

ŞEYH GÂLİB'İN BİR BEYTİNİN ŞERHİ

Ozan YILMAZ

Klasik Türk şiirinin büyüleyici taraflarından biri de ilk bakışta kendisini ele vermeyen kapalı kutu mahiyetindeki beyitlerin çözümüdür. Bir beytin anlam dünyasıyla tanışan meraklı, onda kendisinden bir şeyler bulmasına bulur elbet ama belli bir bilgi düzeyine erişmiş olanlar çok daha zengin bir iklimle karşı karşıyadır. Beytin görünen anlamına bakıp bundan hareketle yorumlar yapmak, beytin ana fikri üzerine düşünceler ileri sürmek, hatta beyti oluşturan mazmun ve mefhumları ele alıp sayfalar dolusu çıkarımlarda bulunmak pek zor değildir fakat iç içe geçmiş anlam örgüsüne sahip bir beytin size başka neler söylediğini tam olarak kestirmek epey zordur. Şerh adı verilen müstakil saha da böylesine anlam yüklü beyitleri çözmek için vardır.

Şerh deyince sadece beyitte geçen kelimelerin ilk anlamlarından hareketle yorum yapmayı kastetmiyoruz. Gül geçen yerde sevgiliden, bülbül görünce âşıktan, selvi varsa uzun boydan dem vuran açıklamalar bir beytin anlaşılması için elbette gereklidirler, ancak öyle beyitler vardır ki sakladıkları gizli anlamlarla şerhe layık olma sıfatı kazanırlar. Divan şiirinin nevi şahsına münhasır isimlerinden Şeyh Gâlib (ö. 1799), bu tür beyitlerinden birinde şöyle buyurur:

*Sen de bâr olma sabâ şem'imize
Siklet-i perr-i meges bestir bes*

Söz konusu Şeyh Gâlib ise şerh edilmeye layık bir beyitle karşı karşıya olma ihtimalimiz yüksektir. Nitekim ilk bakışta on kelimededen oluşan bu beyit, bir “sehl-i mümteni” harikasıdır. Sebebine gelince: “Ey sabah yeli! Mumumuza sen de yük olma! Sinek kanadının verdiği ağırlık zaten yetiyor!” anlamındaki beyitte geleneğin getirdiği bütün imkânları kullanan bir ustalık

vardır. Şairin kelimelere yüklediği anlamlar, ilk bakışta kendisini ele veremeyen bir anlam dokusu oluşturur. Üstelik beyti oluşturan yapılar tek tek ele alındığında üstün bir söyleyiş yeteneği öne çıkar.

Öncelikle Arapça bir kelime olan *sabâ*, Türkçede “tan yeli” adıyla anılan bahar rüzgârının adıdır. Şairlerin umut taşıyıcısı olan bu rüzgâr, gelenekte de “âşığın habercisi” lakabıyla anılır. Sevgilinin kokusunu uzak diyarlardan getirip âşığın dimağına yaydığı için onlarla arasında sıkı bir bağ vardır. Sabah vakti herkes uyurken sessiz sedasız eser, sabaha karşı uykusuz ve bekleyiş içindeki gözlerle dışarıya bakan âşığa sırdaşlık eder. Yaralı bedenine şifayı sevgiliden gelecek habere bağlayan Fuzûlî (ö. 1556), tan yelinden memnuniyetini;

*Sabâ lutf ettin ehl-i derde dermândan haber verdin
Ten-i mecrûha cândan câna cânândan haber verdin*

diyerek dile getirir. Bâkî (ö. 1600) ise

*Bir haber ver ey sabâ noldu gülistânım benim
Kimler ile salınır serv-i hırâmânım benim*

deyip sevdiğinin hâlini, gül bahçesinde kimlerle salındığını tanyelinden sorar. Görünen o ki tan yeli, âşıkla maşuk arasındaki en önemli iletişim aracıdır.

Beyti oluşturan kelimelerden *şem'* ise “mum” demektir. Âşıkların sevgilinin parlak yüzünden mahrum geçirdikleri karanlık geceler, bir başka dert ortağı olan mumla aydınlanır. Elektriğin henüz icat edilmediği eski devirlerde geceleri yazılan hüznü dolu şiirlerin sırdaşı olan mum; âşığın hemen yanı başında olmasının bedelini, yakıcı ahlarla eriyerek öder. Nitekim Bursalı İffet (ö. 1840),

*Bulunur hâsılı her sînedeki bir sûz u güdâz
Kimisi şem'-i şebistân kimi pervâne geçer*

derken mumun bu içten içe yanışına gönderme yapar. Sözlüklerde “ağırlık” anlamına gelen *siklet*, günümüz Türkçesinde bir boks terimi olarak “ağır sıklet”, “tüy sıklet” gibi birleşik kelimeler yoluyla karşımıza çıksa da onun gelenekteki yeri daha farklıdır. Sözlüklerde “yemeğin verdiği ağırlık” yahut “uyuklama hâli”yle karşılanan kelime, Şeyh Gâlib'in beytinde “sinek kanadının verdiği ağırlık” anlamındadır. Beyitte geçen sinek ise sıradan bir sinek değildir. *Meges* kelimesi; iki kanatlı böceklere verilen genel ad olmakla birlikte, mumla birlikte kullanılması “pervâne”ye gönderme yapmak içindir. Mumun etrafında kendisini tamamen yakana dek dönen pervanenin kanat

çırpışları, zaten dertli olan âşığı biraz daha üzer. Burada devreye giren *bâr* kelimesinin, sözlükteki birçok anlamından biri de “yük”tür. Beyit tüm bunların ışığında ele alınacak olursa Şeyh Gâlib, birdenbire esmeye başlayıp canını sıkıtan tan yeline şöyle seslenmektedir: “Ey tan yeli! Gecemizi aydınlatan mumumuz için pervanenin kanat çırpışları yetiyor da artıyor bile, bir de sen esip yük olma!”

Beytin bu manası, divan şiiri geleneğini bilenler için pek yabancı olmasa gerektir. Ancak usta şairin düşündüğü anlam bu sonla bitecek kadar sınırlı değildir. Biraz kalıp bir ifade olacak ama tekrarlamakta fayda var: Divan şairleri bir beyti yazarken kelimelerin seçiminde oldukça titiz davranırlar. Şairin söylemek istediği ikinci ve kimi zaman üçüncü anlamlar, aynı kelimeleri bambaşka bir düzen içinde ele alınca ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu beyitte geçen *sabâ*, *perr-i meges*, *bâr* ve *siklet* kelimeleri aynı zamanda birer musiki terimidir. Şeyh Gâlib, beyti yazarken bu musiki birlikteliğini de göz önünde bulundurmıştır.

Sabâ, Türk musikisinde kullanılan en eski makamlardan biridir. Kökeni çok eskilere dayanır. Meraklısının sabah olurken dinlediği sabâ makamı, -bu yüzden olsa gerek- halk arasında sabâhî (sabaha ait/sabahlık) ismiyle de anılır. Dinleyenlerin yüreğini titretir, âşıkların gönüllerini yakar. Pişmanlık, hüznün, acı ve inceden inceye yakınmaların tercümanıdır. Üstelik geçmek bilmeyen dertli gecelerin sessizliğini hazin bir nağmeyle yırtan sabah ezanı da bu makamda okunur. Saba yeli ile saba makamının bir arada anılması şairlerin pek sevdiği kelime oyunlarından. Nehcî'nin (ö. 1680) “Gönlüm bütün makamları geziyor, sabada kalıyor. Bir türlü durmak bilmiyor, bir acayip havada/heveste kalıyor” anlamına gelen

Gezer cümle makâmâtı sabâda bestedir gönlüm

Karârı yok aceb özge hevâda bestedir gönlüm

beytinde *sabâ* ile *hevâ*'nın hemen yanına *beste* kelimesini yerleştirmesi bu ilginin bir sonucudur. Perr-i meges yani sinek kanadı da bir başka makamın adıdır. Başta Mütercim Âsım'ın (ö. 1820) *Burhân-ı Kâtı Tercümesi* olmak üzere muteber Farsça-Türkçe sözlükler, neyzen usullerinden biri olan perr-i megesin yürek parçalayıcı ve gönül titretici özelliklere sahip olduğunda birleşir. Mevlevî olan Şeyh Gâlib'in ney sesine ne kadar meraklı olduğunu düşünürsek beyitte sabâ makamı ile perr-i megesin bir arada kullanılmasına şaşırılmamak gerekir. Bir anlamı da “defa, kere, kez” olan *bâr*, aynı zamanda bir tür sazın ismidir. “Bâr”ın eş anlamlısı olan “gâh” kelimesi yegâh, dügâh, segâh ve çârgâh gibi zaman anlamı taşıyan makam isimlerinde hep vardır.

Siklet kelimesi, hüznü ve acıklı bir parça çalarken dinleyiciye çöken duygulu ruh hâlini ifade eder. Beyitte geçen “bestir bes” ünleminin ve beytin genelindeki “s” ve “e” ses yinelemelerinin kattığı vurgu da dikkat çekicidir. Öte yandan şem‘, Divan şiiri geleneğinde ve bilhassa tasavvufi edebiyatta açık istiare ile “gönül” kavramını karşılar. Mevlevilerde gönlün şem‘ ile somutlaştırılması yaygındır. Söz gelimi yine Şeyh Gâlib’in meşhur

*Bir şu‘lesi var ki şem‘-i cânın
Fânûsuna sığmaz âsumânın*

beytinde şem‘, ilahi aşk ateşinin alev alev yandığı ve gökyüzü fanusuna sığınmayan bir gönlü temsil eder. Bir başka Mevlevi şair Sâkıb Dede (ö. 1735) ise

*Fânûs-ı hayâl-i yârdır ten
Şem‘idir anın bu cân-ı rûşen*

diyerek bedenini sevgilinin hayal fanusuna, aşkla aydınlanan gönlünü de muma benzetir.

Buna göre beyitte; sevgiliyle geçen günlerini özlemle anan, bir an önce ona kavuşma hasretiyle yanıp tutuşan umutsuz bir âşık vardır. Bir yandan hazin hazin çalan ney sesinin verdiği ağırlığın üstüne, bir de sabâ makamının getirdiği ürperiş çökmektedir. Ortaya çıkan sahneye göre, pervanenin kanadı mum alevini nasıl kumılatıyorsa ney sesi de âşığın gönlünü öylece titretir. Artık bize de beyte şu ikinci anlamı vermek kalır: “Ey saba makamı/sabah ezanı! Gönlümüze sen de yüklenme! Perr-i meges/sinek kanadı makamının verdiği ağırlık yetiyor da artıyor bile!” Sevgilisinden ayrı bir tür zindan hayatı süren şair; sabaha karşı duyulan sabah ezanı/saba makamı ile ağır aksak çalan ney sesinin verdiği yanık sestten hüzünleniyor, bunu da böylesi derin ve ince bir beyitle dillendiriyor. Beytinin anlam çerçevesini oluştururken, beyti okuyan herkesin ondan bir şey almasını amaçlıyor ve bunda da başarılı oluyor.

Divan şairleri için “kelime işçileri” derler. Bu tabirin en çok yakıştığı isimlerden biri de Şeyh Gâlib’dir. Az sözle çok şey ifade etmeyi defalarca başaran usta şair, bu beytinde de zekâsını konuşturmuştur. Şiirdeki yeteneğinin farkında olan şairin,

*Zannetme ki şöyle böyle bir söz
Gel sen dahi söyle böyle bir söz*

şeklindeki seslenişi beylik bir söyleyişten daha çok bir gerçeğin dışı vurumu olsa gerektir.